

دانشگاه علامه طباطبائی (ره)

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته الهیات

گرایش علوم قرآن و حدیث

گفت وگوهای خدا با پیامبران و غیر پیامبران در قرآن

استاد راهنما

دکتر حمیدرضا بصیری

استاد مشاور

دکتر عنایت الله شریفی

دانشجو

نادیا تبریز

شهریور ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ

الرَّحِيمِ

تقدیم به

حضرت حق که بر بنده می حقیر خود منت نهاد و نعمت های بی شمارش را بر من ارزانی داشت تا در راه علم و عبادت به کار
گیرم و به وجود مقدس منجی عالم بشریت که جهان و جهانیان منظرش هستند و به وجود پاک پدر و مادر عزیزم که با دعاها، محبت ها و
زحمات بی بدیل خود مرا به این مرحله از زندگی رسانند.

بررسی آیات قرآن و روایات معصومان - علیهم السلام - نشان می دهد، اسلام به موضوع گفت‌وگو به عنوان ابزاری مناسب برای برقراری ارتباط بین فرهنگ‌ها و ادیان توجه ویژه‌ای دارد، تا آنجا که می‌توان گفت اسلام «آئین گفت‌وگو» و قرآن، «کتاب گفت‌وگو» است. اسلوب و روشهای گفت‌وگو در بسیاری از آیات قرآن در قالب داستان و همچنین در قالب خطاب به پیامبر - صل الله علیه و آله و سلم - برای مردم ذکر شده است. از آنجا که مهم‌ترین پل ارتباطی بین انسانها، بیان افکار یکدیگر و پرداختن به گفت‌وگو است و خداوند خود، اولین و بهترین معلم انسانها است به همین دلیل در قرآن کریم نمونه‌های متنوعی از گفت‌وگو را برای هدایت انسانها بیان کرده که نمونه‌ای از این داستان‌ها گفت‌وگوهای خدا با پیامبران و غیر پیامبران است؛ که در موارد و موضوعات مختلفی بیان شده است. گفت‌وگو عملی است که در آن سخن بین طرفین رد و بدل می‌شود و تفاوت آن با جدل و مناظره در لحن بیان و هدف آن است. موضوع گفت‌وگوهای خدا با پیامبران در زمینه مسائل اعتقادی از جمله توحید، معاد، نبوت و مسائل اخلاقی از جمله گذشت، صبر و دعا است که به روشهای مختلفی شکل گرفته است. گفت‌وگو با غیر پیامبران شامل گفت‌وگو با انسان، ملائکه، ابلیس و کائنات است. مهمترین آداب و نکاتی که از این گفت‌وگوها برداشت می‌شود؛ آزادی بیان، ادب، محبت و نرمی و قاطعیت است و سعی شده آنچه را که قرآن در صدد بیان آن است مشخص کرده تا مورد توجه بیشتر قرار گیرد و جوامع و افراد در گفت‌وگوهای خود از این نمونه‌ها درس گرفته و هدایت شوند.

صفحه	فهرست مطالب
۱	پیشگفتار
۲	سوال اصلی
۲	سوالات فرعی
۲	فرضیه
۳	پیشینه
۴	ضرورت بحث
۴	روش تحقیق
	فصل اول: کلیات و مبانی گفت‌وگو
۷	گفتار نخست: مفاهیم شناسی گفت‌وگو و واژه‌های مرتبط با آن
۷	۱- گفت‌وگو در لغت و در اصطلاح
۱۰	۲- واژه گفت‌وگو در قرآن
۱۱	۳- مقایسه گفت‌وگو و جدل
۱۲	۳-۱- معانی جدل در قرآن
۱۳	۴- مقایسه گفت‌وگو و مناظره
۱۴	۵- مقایسه گفت‌وگو و خطاب
۱۷	گفتار دوم: ضرورت، ابزار، شرایط و انواع گفت‌وگو در قرآن
۱۶	۱- ضرورت گفت‌وگو
۱۷	۱-۱- هدایت انسان
۱۸	۱-۲- دعوت پیامبران
۲۰	۲- ابزار گفت‌وگو
۲۰	۲-۱- عقل
۲۲	۲-۲- علم
۲۵	۲-۳- زبان
۲۷	۳- شرایط گفت‌وگو
۲۷	۳-۱- مشخص بودن موضوع

۲۷	۳-۲- انتخاب بهترین کلام
۳۱	۴- انواع گفت وگو در قرآن
۳۱	۴-۱- گفت وگویی خداوند با مخلوقات خود
۳۱	۴-۱-۱- گفت وگویی خداوند با ملائکه
۳۲	۴-۱-۲- گفت وگویی خداوند با انسان
۳۳	۴-۱-۳- گفت وگویی خداوند با جنیان
۳۳	۴-۱-۴- گفت وگویی خداوند با کائنات
۳۴	۴-۲- گفت وگویی انسان با غیر خود
۳۴	۴-۲-۱- گفت وگویی انسانها با یکدیگر
۳۴	۴-۲-۲- گفت وگویی انسان با موجودات دیگر
۳۴	گفتار سوم: راه‌های گفت وگویی خداوند
۳۵	۱- وحی مستقیم
۳۵	۲- از پس پرده غیب
۳۶	۳- فرشته وحی
	فصل دوم: گفت وگویی خدا با پیامبران
۳۹	محورهای گفت وگو
۴۰	۱- مسائل اعتقادی
۴۰	۱-۱- توحید
۴۱	۱-۱-۱- توحید ذاتی
۴۵	۱-۱-۲- توحید صفاتی
۴۶	۱-۱-۳- توحید افعالی
۴۷	۱-۱-۴- توحید عبادی
۵۱	۱-۲- معاد
۵۱	۱-۲-۱- امکان معاد
۵۲	۱-۲-۲- ضرورت معاد
۵۳	۱-۲-۳- معاد جسمانی

۵۵	۱-۳- نبوت
۵۵	۱-۳-۱- ابلاغ رسالت
۵۷	۱-۳-۲- نشان دادن معجزات
۶۰	۱-۳-۳- مأموریت
۶۱	۱-۳-۳-۱- همراهی با قوم
۶۳	۱-۳-۳-۲- شجاعت
۶۵	۳-۴- پاسخگویی به خداوند
۶۶	۱-۴- امامت
۶۷	۲- مسائل اخلاقی
۶۸	۲-۱- اخلاق فردی
۶۸	۲-۱-۱- گذشت
۷۱	۲-۱-۲- صبر
۸۳	۲-۱-۳- درخواست‌های فردی
۷۳	۲-۱-۳-۱- طلب مغفرت
۷۶	۲-۱-۳-۲- طلب شرح صدر
۷۷	۲-۱-۳-۳- طلب رؤیت خدا
۷۸	۲-۱-۳-۴- طلب فرزند
۸۱	۲-۲- اخلاق اجتماعی
۸۱	۲-۲-۱- وعده
۸۲	۲-۲-۱-۱- وعده‌های شخصی
۸۴	۲-۲-۱-۲- وعده‌های عمومی
۸۵	۲-۲-۲- درخواست‌های اجتماعی
۸۵	۲-۲-۲-۱- طلب امامت
۸۹	۲-۲-۲-۲- طلب رزق برای مؤمنین
۹۱	۲-۲-۲-۳- طلب مائده آسمانی
۹۲	۲-۲-۲-۴- طلب نجات فرزند
۹۴	۲-۲-۲-۵- طلب وزیر و شریک

فصل سوم: گفت و گوی خدا با غیر پیامبران

- ۹۷ ۱- گفت گوی خداوند با ملائکه
- ۱۰۲ ۲- گفت و گوی خداوند با انسان
- ۱۰۲ ۱-۲- ذوالقرنین
- ۱۰۴ ۲-۲- مریم
- ۱۰۶ ۳-۲- قوم موسی (ع)
- ۱۰۸ ۴-۲- جهنمیان
- ۱۱۷ ۳- گفت و گوی خداوند با جنیان
- ۱۲۳ ۴- گفت و گوی خداوند با کائنات
- ۱۲۳ ۱-۴- آسمان و زمین
- ۱۲۵ ۲-۴- جهنم

فصل چهارم: آداب گفت و گویهای خدا با پیامبران و غیر پیامبران

- ۱۲۷ ۱- آزادی فکر و بیان
- ۱۲۹ ۲- فراهم کردن محیط مناسب
- ۱۳۱ ۳- احترام متقابل
- ۱۳۴ ۴- پرهیز از تحمیل و اجبار
- ۱۳۵ ۵- پرهیز از لجبازی و ستیزه جویی
- ۱۳۷ ۶- فرصت دادن به طرف مقابل
- ۱۳۸ ۷- محبت و نرمی
- ۱۴۱ ۸- بیان زیبا و مستدل
- ۱۴۲ ۹- قاطعیت
- ۱۴۳ نتیجه گیری
- ۱۴۴ منابع

پیشگفتار

اسلام دین حق و حقیقت و قرآن کتاب هدایت و سعادت است که هیچ شک و تردید و انحرافی در آن وجود ندارد. گفت‌وگو امری است که از دیرباز مورد توجه انسان بوده، به این دلیل که موجودی اجتماعی است و نیاز دارد به وسیله گفت‌وگو با دیگران افکار خود را بیان و به پرورش و گسترش آنها پردازد. پرداختن به گفت‌وگو مسئله‌ای است که از اهمیت بالایی برخوردار است به همین جهت در قرآن کریم شکل‌های مختلف آن مورد توجه قرار گرفته است مانند؛ گفت‌وگوهای خدا با پیامبران، ملائکه، شیطان و دیگر مخلوقات خود، همچنین گفت‌وگوهای پیامبران با یکدیگر و با اقوام و حتی با دشمنان خود، گفت‌وگوهای انسانها با یکدیگر در موقعیتهای مختلف در دنیا و در قیامت، همه برای هدایت انسان در قرآن ذکر شده‌اند. همچنین آیات زیادی در قرآن وجود دارد که شیوه‌های گفت‌وگو و استفاده از گفتار نیک و مؤثر را بیان و به گفت‌وگوی ادیان مختلف با یکدیگر برای آشنایی و نزدیک شدن به هم تشویق می‌کند. گاهی موضوع گفت‌وگو مورد توجه است و گاهی هدف آن، و در برخی از این گفت‌وگوها خود گفت‌وگو فی‌نفسه و چگونگی انجام آن و رای موضوع و هدف آن مورد توجه قرآن کریم بوده است.

هدف از تحقیق در این موضوع به این جهت بوده که در حال حاضر نیاز به گفت‌وگو در جوامع کنونی بیش از پیش احساس می‌شود زیرا جوامع برای حل مشکلات درونی و برونی خود و برای ادامه حیات و رسیدن به کمال نیازمند ارتباط با یکدیگر و رسیدن به تفاهم هستند و آن، مگر از راه گفت‌وگو که منطق قرآن کریم و سیره پیامبران و اولیاء الهی بوده، میسر نمی‌شود. از آنجا که خداوند خالق انسان و عالم به مصلحت او و بهترین معلم و پرورش‌دهنده برای او است، در قرآن کریم از هر نمونه‌ای برای هدایت او آورده است، چنانچه از آیات قرآن برداشت می‌شود اولین گفت‌وگو کننده خود خدا است و شاهد آن در سوره بقره در زمان خلقت حضرت آدم است که با فرشتگان به گفت‌وگو پرداخته است. و در این میان گفت‌وگوی

هاییل و قایل را می توان نمادی عینی از نخستین برقراری ارتباط و گفت‌وگو در زندگانی نوع بشر دانست.

به همین جهت به قسمتی از این راه هدایت که شامل گفت‌وگوهای خدا می‌شود پرداخته شده است تا آنچه را که انسان در این زمینه نیاز دارد از خالق خود بیاموزد. منظور از گفت‌وگو در این پایان‌نامه، ارتباط گفتاری دوسویه و هدفمند است که در آن یک طرف گفت‌وگو خداوند و طرف دیگر یکی از مخلوقات خود اعم از پیامبر و غیر پیامبر است که طرفین به بیان نظر و شنیدن گفته‌ی طرف مقابل می‌پردازند. و اینکه چه کسی آغازگر گفت‌وگو باشد مورد توجه نیست.

سوال اصلی

علت اینکه خداوند به بیان گفت‌وگوهای خود در قرآن کریم پرداخته چه بوده است ؟

سوالات فرعی

۱) خداوند در قرآن با چه کسانی به گفت‌وگو پرداخته است؟

۲) گفت‌وگوهای خداوند در چه زمینه و محوری بوده است ؟

۳) راه‌های گفت‌وگوی خداوند چه بوده است ؟

۴) آداب گفت‌وگوی خداوند با مخلوقات خود چگونه است؟

فرضیه

اثبات اینکه هدف از بیان گفت‌وگوهای خداوند در قرآن هدایت انسانها است .

موضوع گفت‌وگو در قرآن از آنجا که به نظر می‌رسد موضوع جدیدی است، چندان مورد توجه پیشینیان واقع نشده و منابع زیادی در این زمینه یافت نمی‌شود. در تفاسیر نیز اگر به موضوع گفت‌وگوهای خداوند پرداخته شده به صورت اجمالی و گذرا، در حاشیه‌ی مطالب و موضوع اصلی مفسران بوده است و نویسندگان معاصر نیز بیشتر به خود موضوع گفت‌وگو در قرآن و اسلام، یا گفت‌وگوی پیامبران با اقوام خود و همچنین گفت‌وگوی بین ادیان، مثلاً: اسلام و مسیحیت پرداخته‌اند. ولی در هیچ منبعی به این موضوع؛ یعنی «گفت‌وگوی خداوند در قرآن» که به طور خاص و گسترده پرداخته و مورد تأمل و بحث قرار گرفته باشد، یافت نشد.

از جمله آثاری که در مورد گفت‌وگو و نزدیک به این موضوع می‌توان به آنها اشاره کرد:

۱) کتاب «الحوار فی القرآن» نوشته‌ی دانشمند شیعی سید محمدحسین فضل‌الله، که در ابتدا به عناصر گفت‌وگو پرداخته و سپس با اشاره به قصه‌های قرآنی گفت‌وگوهای آنها را مورد بررسی و تحلیل قرار داده است.

۲) کتاب «الحوار و آدابہ فی الاسلام» نوشته‌ی دکتر عبدالله بن سلیمان المشوخی، که قوائد و اصول گفت‌وگو از دیدگاه اسلام و شرایط گفت‌وگو کنندگان را مورد بررسی قرار داده است.

۳) کتاب «آیین خطاب و گفت‌وگو در قرآن» نوشته‌ی دکتر مهین شریفی، که خطاب‌ها و گفت‌وگوهای که در قرآن آمده را شرح و تبیین نموده است.

با وجود تمام مشکلاتی که در تهیه منابع و مطالبی که در مسیر تکامل این پایان نامه در پیش رو داشتم امیدوارم حاصل این دسترنج راه‌گشایی برای تحقیقات بیشتر در این زمینه برای آیندگان باشد.

ضرورت بحث

قرآن به عنوان منبع هدایت و برنامه جاویدان زندگی انسان، سرشار از گفت‌وگوهایی است که چنانچه مورد توجه و استفاده قرار گیرد برای آموزش انسان در زندگی و ارتباط او با دیگران منفعت بسیار دارد؛ چرا که می‌توان از گفت‌وگوهای قرآنی، نکات دقیق و موثری برای بهتر شدن و به نتیجه رسیدن در برقراری ارتباط با دیگران برداشت کرد. به همین جهت سعی شده در این پایان نامه گفت‌وگوهای خداوند جدای از گفت‌وگوهای دیگری که در قرآن آمده است بیان شود و نکات لازم و مؤثر آن برای گفت‌وگوهای انسانی برداشت شود.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پایان‌نامه از نوع کتابخانه‌ای بوده و شامل بررسی آیات قرآن کریم، احادیث و منابع تفسیری می‌باشد. روش کار در ابتدا تعریف مفاهیم کلی از جمله گفت‌وگو و اصطلاحات دیگر بوده و سپس بررسی محورها و شیوه‌های گفت‌وگوهای خدا و برداشت آداب مورد توجه در آن آیات می‌باشد.

این پایان‌نامه شامل چهار فصل است که هر فصل به گفتارها و بخش‌های مختلفی تقسیم شده است. فصل اول؛ شامل مقدمات و کلیات بحث گفت‌وگو است و در آن به تعریف گفت‌وگو و مقاسه آن با اصطلاحات مشابه پرداخته شده است.

فصل دوم؛ شامل گفت‌وگوهای خدا با پیامبران است که محور و موضوع این گفت‌وگوها مورد بحث قرار گرفته است.

فصل سوم؛ شامل گفت‌وگوهای خدا با غیر پیامبران است که در آن خداوند با هر مخلوقی که پیامبر نبوده و به گفت‌وگو پرداخته، آورده شده و موضوع آن مورد بحث قرار گرفته است.

فصل چهارم؛ شامل آدابی است که از گفت‌وگوهای دو فصل قبل برداشت شده و مورد بررسی قرار گرفته و در پایان نتیجه تحقیق آورده شده است.

از آنجا که اکثر منابع مورد استفاده در این پایان‌نامه به زبان عربی بوده و توسط خودم که به طور تخصصی به ترجمه علم ندارم ترجمه شده است، لذا ممکن است ترجمه‌ی یک لفظ در جمله‌ای دچار ابهام بوده و یا نیاز به ویرایش داشته باشد که متن ترجمه شده روان‌تر شود البته سعی خود را در بهتر شدن ترجمه کرده‌ام اما ممکن است مواردی از دید بنده دور مانده باشد.

تمام آیات قرآن کریم در مسائل اعتقادی، فقهی و اخلاقی گنجانده می‌شود. گفت‌وگوهایی که در این پایان‌نامه ذکر شده حول محور اعتقادی و اخلاقی است و مسائل فقهی به دلیل اینکه شامل احکام است و بیشتر به امور دنیوی انسان در ارتباط با دیگران مربوط می‌شوند، در قالب خطاب و امر به پیامبر و یا پرسش‌های مردم از ایشان در قرآن ذکر شده‌اند و وارد موضوع گفت‌وگوهای خداوند نمی‌شوند به این دلیل از دایره بحث ما خارج است. دیگر اینکه تمام خطاب‌های خداوند از موضوع این پایان‌نامه خارج است زیرا تنها یک گوینده دارد و آن خداوند تعالی است و پاسخی گفتاری دریافت نمی‌شود به همین دلیل وارد بحث گفت‌وگو نمی‌شود.

«و السلام علی من اتبع الهدی»

با تشکر

نادیا تبریز

فصل نخست

کلمات و مباحث گفتگو

گفتار نخست: مفاهیم شناسی گفت‌وگو و واژه‌های مرتبط با آن

گفت‌وگو طبیعی‌ترین نیاز انسان است که در همه حالت‌های غم، شادی، کار و استراحت از آن استفاده می‌شود. در زندگی روزمره یکی از مهمترین توجهات ما به گفت‌وگوی میان افراد است. از طریق این عنصر سخنان و دردل‌های مردم را می‌شنویم و نسبت به آنها عکس‌العمل نشان می‌دهیم حتی از طریق گفت‌وگو و نحوه‌ی صحبت کردن مردم پی به شخصیت آنها می‌بریم.

۱- گفت‌وگو در لغت و در اصطلاح

گفت‌وگو در لغت به معنای بازگشت کلام آمده است، «و هم يتحاورون: ای يتراجعون الکلام» آنها گفت‌وگو می‌کنند: یعنی کلام را رد و بدل می‌کنند، «المحاوره: المجاوبه»؛ گفت‌وگو کردن به معنای جواب دادن و پاسخگویی به کلام است، و «الحوار؛ الرجوع عن الشيء و الی الشيء» به معنی بازگشت از چیزی، به چیزی دیگر است، و «المحاوره: مراجعه المنطق و الکلام فی المخاطبه» رد و بدل کردن منطق و سخن در خطاب و گفت‌وگو می‌باشد. (ابن منظور، السان العرب، ۱۹۸۸، ج ۴، ص ۲۱۸)

«الحوار» بازگشت است یا در ذات یا در فکر. در ذات برانگیخته شدن است چنانکه در آیه آمده: «إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَجُورَ. (انشقاق / ۱۴) او می‌پنداشت هرگز به سوی ما باز نمی‌گردد»، و یا در فکر و در گفت‌وگو است. (راغب اصفهانی، مفردات، ۱۴۲۹، ص ۲۶۲) و مثال آن در قرآن این است: «وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا. (المجادله ۱) و خدا گفت‌وگوی شما را می‌شنود».

در تعریف گفت‌وگو چنین آمده: «الحوار؛ و هو من العناصر الفنيه المهمه فی تصویر الشخصيات، و تحريك الأحداث و تأزيم الصراع، و بيان الفکره، و تحقيق الهدف أو المغزی من القصة المسروده». (الراغب، النظرية و التطبيق نصوص قرآنيه، ۱۴۲۵، ص ۹۷) ترجمه: گفت‌وگو از عناصر مهم فنی برای به تصویر کشیدن شخصیت‌ها، تجسم حوادث جدید، اوج‌گیری

کشمکش، بیان اندیشه، و محقق ساختن هدف یا معنی و مفهوم داستان روایت شده است. از آن جهت این تعریف برای گفت‌وگو آورده شده که اکثر گفت‌وگوهای قرآنی به شکل داستان برای پیامبر روایت شده است.

گفت‌وگو به معنای مکالمه و صحبت کردن با هم و مبادله افکار و عقاید است و در داستان، نمایشنامه و غیره به کار می‌رود. به عبارت دیگر صحبتی که در میان شخصیت‌ها، یا در ذهن شخصیت واحدی در هر اثر ادبی شکل می‌گیرد گفت‌وگو نامیده می‌شود. (میر صادقی، واژه‌نامه‌ی هنر داستان نویسی، ۱۳۷۷، ص ۲۳۱)

گفت‌وگو به معنای رد و بدل شدن کلام بین دو طرف است که از طرفی به طرف مقابل انتقال می‌یابد و سپس به طرف اول برمی‌گردد بدون اینکه بین این دو طرف چیزی باشد که بر وجود دشمنی و خصومت دلالت کند. (المشوخی، الحوار و آدابہ فی الاسلام، ۱۴۳۰، ص ۱۱)

گفت‌وگو عبارت است از رد و بدل کردن کلام آزاد و عمل آزاد، این کلام رد و بدل شده صورت‌ها، افکار، نظریات و قواعد را دربرمی‌گیرد. یکی از طرفین گفت‌وگو می‌تواند شروع بحث را در اختیار بگیرد یا به دیگری بسپارد و هریک از آنها قدرت و امکان گفتن سخنی و یا گفتن نقیض آن سخن را دارد. (زریق، امکانات و مکانه الحریه و الדיمقراطیه، ۲۰۰۸، ص ۳۶)

گفت‌وگو پاسخ دادن به گوینده، و گفت‌وگو کردن: پاسخ‌گویی بین چند متکلم است و این عمل بر پایه عقل می‌باشد که در آن گرفتن و دادن کلام، پیشرفت و بازگشت، کمی و زیادی است. (زروق، الحوار منهج الحیاه، ۱۴۲۹، ص ۱۴)

گفت‌وگو روشی است که اطلاعات و معلومات را منتقل می‌کند و این عمل را نه به صورت جملات خبری بلکه به شیوه سوال و جواب کردن و یا حتی به صورت ارائه دادن دو دیدگاه موافق یا مخالف عملی می‌کند. (اسماعیل علی، الحوار منهجا و ثقافه، ۱۴۲۹، ص ۱۰)

براین گفت‌وگو ارتباط برقرار کردن است و این گونه ارتباط برقرار کردن زمانی می‌تواند منجر به پیدایش چیزی تازه و نو شود که آدم‌ها قادر باشند به گونه‌ای آزاد و بدون هرگونه پیش‌داوری و بدون سعی در هرگونه تحمیل و تحت تأثیر قرار دادن طرف مقابل، کلام یکدیگر

را بشنوند. هر یک از طرفین باید آمادگی کنار گذاشتن عقاید کهنه و باطل خود را داشته باشد و در صدد حفظ تفکرات و نظرات خود نباشد که در این صورت منجر به پدید آمدن مشکل در برقراری ارتباط می‌شود. (بوهم، درباره دیالوگ، ترجمه: محمدعلی حسین نژاد، ۱۳۸۱، ص: ۲۶)

گفت‌وگو در معنای وسیع آن، به معنای چگونگی برخورد با تفاوتها است. هنگام گفت‌وگو طرفین می‌پذیرند که تفاوتی وجود دارد. منطلق گفت‌وگویی نه بر ارتباط یکسویه بلکه بر یک فهم گفت و شنودی استوار است. دانش گفت‌وگویی می‌کوشد چارچوبی برای بازاندیشی مدام فرد درباره معرفت خود فراهم آورد. فهم گفت و شنودی نه بر پایه‌ی دانش اثباتی بلکه بر پایه کردار و گفت‌وگو شکل می‌گیرد. (معینی علمداری، موانع نشانه شناختی گفتگوی تمدنها، ۱۳۸۰، ص ۱۵۵)

استفاده از گفت‌وگو در اصول تربیتی به عنوان یک روش خاص از روش‌های آموزشی مؤثر شناخته شده است، به خصوص آن که این روش از طریق تحقیقات و مطالعات میدانی و تجربی به اثبات رسیده است. گفت‌وگو در این زمینه و زمینه‌های دیگر پیرامون محور بیان و تبادل آراء و افکار بین دو طرف، با هدف رسیدن به حقیقت بحث می‌کند. (اسماعیل علی، الحوار منهجاً و ثقافه، ۱۴۲۹، ص ۹) به همین دلیل خداوند از این روش مؤثر در آموزش و هدایت انسان استفاده کرده است.

پس می‌توان گفت‌وگو را اینگونه تعریف نمود: هر شکل از نشست یا ارتباط بین اشخاص، گروه‌ها یا جوامع برای رسیدن به فهم بیشتر حقیقت به جهت بیشتر نمودن روابط انسانی که در آن احترام متقابل رعایت گردد، گفت‌وگو نامیده میشود. طرفین گفت‌وگو باید نسبت به مسئله مورد بحث علم داشته باشند و نظر خود را مطرح کرده و تبادل نظر صورت گیرد؛ یعنی کلام بین طرفین رد و بدل شود نه اینکه یک طرف گوینده و طرف دیگر شنونده محض باشد. گفت‌وگوی کامل این امکان را فراهم می‌آورد تا دو طرف بتوانند به تبادل اطلاعات پرداخته و نوعی حس تفاهم و هم‌زبانی و گاه همدلی را در دیگری برانگیزانند.

۲- واژه گفت‌وگو در قرآن

با توجه به اینکه قرآن به گفت‌وگو و شیوه بیان و ارتباط برقرار کردن انسان‌ها با یکدیگر اهمیت بسیاری داده است اما نفس کلمه‌ی «حوار» که به معنی گفت‌وگو است تنها سه بار در قرآن کریم ذکر شده است.

یک بار در سوره‌ی مجادله، آیه‌ی یک که می‌فرماید؛

«قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَ تَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ. خدای تعالی سخن آن زن را که با تو در مورد همسرش مجادله می‌کرد و به خدا شکایت می‌برد شنید و خدا گفت‌وگوی شما را می‌شنود که خدا شنوای دانا است». و دو بار در سوره‌ی الکهف، آیات ۳۴ و ۳۷ که می‌فرماید؛

«وَ كَانَ لَهُ نَمْرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَعَزُّ نَفَرًا. (الکهف/۳۴) و میوه‌ها داشت پس به رفیق خود که با وی گفت‌وگو می‌کرد گفت: من از جهت مال از تو بیشتر و به عده از تو نیرومندترم».

«قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَ هُوَ يُحَاوِرُهُ أَكْفَرْتِ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّكَ رَجُلًا. (الکهف/۳۷) رفیقش در حالی که با او گفت‌وگو می‌کرد گفت: آیا به آنکه تو را از خاک و آن گاه از نطفه آفرید و سپس به صورت مردی پرداخت کافر شده‌ای».

در حالتی که او مجادله می‌کرد با او و سخن را باز می‌گردانید یعنی این می‌گفت و او جواب می‌داد (کاشانی، تفسیر منهج الصادقین، ۱۳۳۶، ج ۵، ص ۳۴۱) «یحاوره»: و برای بحث و گفت‌وگو به او مراجعه می‌کرد. حار یحور به معنای برگشتن است. (طبرسی، تفسیر جوامع الجامع، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۳۶۴)

با اینکه این کلمه نسبتاً کم در قرآن آمده ولی آیات متعددی وجود دارد که راجع به روش و آداب گفت‌وگو سخن گفته است و این نشان دهنده اهمیت گفت‌وگو است. زیرا اسلام یک دین اجتماعی است و به روابط بین انسان‌ها اهمیت بسیار قائل است.

۳- مقایسه گفت‌وگو و جدل

معنای جدل در لغت، محکم پیچیدن است و «جدلت الحبل أجده جِدلاً» زمانی گفته می‌شود که طناب را محکم پیچیده باشی و محکم آن را تابیده باشی. (ابن منظور، لسان العرب، ۱۹۸۸، ج ۱، ص ۴۱۹) جدل یعنی سرسختی در دشمنی و مقاومت بر آن. (فیروزآبادی، قاموس المحيط ص ۱۲۶۱) جدل با فتح «میم» از باب مفاعله به معنی شدت خصومت است و اسم مصدر آن «جدل» به معنی شدت دشمنی است. (جوهری، صحاح اللغة، ۱۰۸۹، ج ۴، ص ۱۶۵۳)

جدال با یکدیگر سخن گفتن به طریق ستیزه و نزاع و به جهت غلبه نمودن بر دیگری است. و ریشه آن از «جدل الحبل» یعنی طناب را محکم کردن است و جدال از همین معنا می‌باشد. گویی هریک از جدل کنندگان دیگری را از دیدگاهش منصرف می‌کند و نیز گفته شده ریشه جدال کشتی گرفتن و افکندن دیگری بر زمین سخت می‌باشد (راغب اصفهانی، مفردات، ۱۴۲۹، ص ۱۸۹)

معنای اصطلاحی جدل هم در ارتباط با معنای لغوی آن می‌باشد چون در جدال بین دو نفر، هرکدام از طرف های مجادله در صدد بر می‌آید طرف دیگری را از رأی و دیدگاهش برتابد و اندیشه و فکر خود را استوار کند. (اکبر نژاد، گفتمان جدلی در قرآن، ۱۳۸۳، ص ۱۸) جدل قیاسی است که گوینده با مقدمه قرار دادن باورهای مخاطب به نتیجه میرسد و بر او غلبه می‌کند و هدف آن ساکت کردن مخاطب از راه الزام به عقاید خویش می‌باشد. (خزائلی، جدل و استدلال در قرآن، ۱۳۸۲، ص ۲۸)

گفت‌وگو زمانی است که ذهن آشفته باشد و عقل در مورد چیزی یا قضیه و مسأله‌ای از آن چیز، دچار حیرت شود و از این طریق بخواهد از تمام آن آشفتگی و حیرت خارج شود. و سخن گفتن در گفت‌وگو باید ملایم و آرام باشد و سخت و خشک و با شدت نباشد اما جدل زمانی است که راجع به قضیه یا مسأله‌ای درگیری و کشمکش فکری وجود داشته و هدف

هریک از جدال کنندگان شکست فکری طرف مقابل و پیروزی بر اوست (خلف الله، مفاهیم قرآنی، ۱۴۰۴، ص ۱۵۷)

کلمه‌ی گفت‌وگو شامل تمام روش‌های سخن‌گفتن و تخاطب می‌شود چه اینکه از حالت اختلاف برخاسته باشد و چه غیر از آن. در حالی که کلمه‌ی جدال در درون خود نوعی اختلاف و درگیری را ذخیره می‌کند. هم‌چنین در عمق خود مبارزه طلبی و نزاع را حمل می‌کند که از پرخاشگری و آزارگری دور باشد. از این رو جدال به دو گونه پسندیده و ناپسند تقسیم می‌شود. (فضل الله، فی آفاق الحوار الاسلامی - المسيحي، ۱۴۱۴، ص ۸)

از تعاریفی که در مورد گفت‌وگو و جدل گفته شد می‌توان تفاوت آن دو را چنین نوشت که؛ گفت‌وگو رد و بدل کردن کلام بین دو طرف یا بیشتر است، بدون این که یک طرف بخواهد بر دیگری غلبه کند و در بحث پیروز شود، تنها معلومات آنها متبادل می‌شود و هدف آن بیان کردن مسائل و افزایش اطلاعات و آگاهی است. در حالی که جدل گفت‌وگویی است بین دو طرف که با دشمنی و خصومت همراه است و یک طرف سعی دارد بر طرف دیگر غلبه کند و دیگری را در بحث بر زمین بزند.

۳-۱- معانی جدل در قرآن

در قرآن کریم به نسبت کلمه‌ی گفت‌وگو (حوار)، کلمه‌ی «جدل» بیشتر تکرار شده است. و این به دلایل مختلفی است؛ یکی از آنها این است که اسلام و قرآن در بین مردمی لجوج و ستیزه جو نازل شده است، و دلیل مهمتر دیگر این است که جدل معانی متفاوتی دارد و یکی از معانی آن همان گفت‌وگو است که از آن با جدال احسن یاد می‌کند و در همه جای قرآن توصیه به جدل به بهترین شیوه‌ی آن شده است تا بتواند بهترین تأثیر را در دل‌های مردم بگذارد، و هدف قرآن که همان هدایت انسان‌ها است محقق شود. و دیگر اینکه برای نشان‌دادن